

Հատ ՄԱՍՈՒՐՆԵՐ:

Իմ ընթերցողածս:

կ'պոտ թելութեան. եւ զգ որդին Սմբատ սպարապետ եւ զգ — որդին Աշխի պայլ եւ է էր որդին Լէոն իշխանաց իշխան. եւ զՄարտ զորեալ զուստր յժէ տնոն յարդարե ի մարգա... (Թա) զպարութեան. եւ զՍմբատին ամուսնացուցանել ընդ թագաւորին կիցարացոյ. իսկ զգ որդին պարսեմեան պայլին կիցարութի որ էր տէր Պերսեմեմ թի եւ Յոպպին — Արգ չուստոս վարդապետաց թաղէի ձեռնաստուն որդի զայնով Լէթ. թգ եւ հրաւ մայեաց մերում արդուութեան աւելցան — ինչէլ այսմ անապատիս վանս անէին իւրոյ ի բաց էլա(Նէ)՛ն. ստարաբարչու թեմէ կենցաւ զոյս եւ վանս հոգւոյ հոգւոյ. Եւ եւ հնազանդ կամ մար կատարեցի զհրամայեալ ինձ եւ ի յանգ Եւ միայնարանս. — Արգ աշտըն՝ զամենեանս վանս Այն որք հանդիպիք կամ ընտիրեալս, զգաւաշխատեցաւ իշխանաց իշխան զԹագաշայրն կոտտ. յիշեալիք աղաւթէք հանդերձ արգաւորք եւ զարմիւք եւ զմիաբանս... իտաստոսութեան? զի բազումս տնաւս պէնցաթելպետ եւ Թալին արքայական էր այլ տեղս զԹուս եւ եւ ցաւոտ անձամբ վանս յուսոյ եւ յարութեան — յաւթար կամ մար աշխատեի. աղաշեմ անտես չառնել զմիաձա (որ յա) ապատի... Եւ Տէր Յիսուս ամենեցուն ողորմեցի. ամեն,

Այս ութ եւսանստողեան արձանագրութիւնը, որ փորագրուած է, — մինչդեռ Պապեանի մտարան Սմբատայ արձանագիրը բարձրաքանդակ է — բաւական ճարտար եւ համբերատար ձեռնադարձ մըն է: Տարբեր խոշոր երկաթագիր են, եւ յաճախ երկու երեք գիր իրարու ագուցուած: Մինչեւ երկոտասաներորդ տողը իւրաքանչիւր հորիզոնական քարաշար կը պարունակէ երեքական տող, իսկ անկէ վար՝ երկեքիւտ տող, այն ալ ծուռ եւ դողցոցան անխնամ փորագրուած, այն-

պէս որ մարդ կը մզուի եմթագրելու որ արձանագրութիւնը մէկ վարպետի ձեռքէ ելած չէ: Գծուաբանմանոյց գիրքին շնորհիւ, արձանագրութիւնը զերծ մնացեր է աւերիչ ձեռքերէ եւ անեղծ պահպանուած է, միայն ստորին քանի մը տողերն աւրուած են եւ դժուարութեանի:

Լ. Ալիշան¹ կը ցուի որ «պակասե թուական շինութեան վնասաց կամ անապատիս, որ կարելու որ յոյժ էր ի պէտս պատմութեան, առ ի ստուգութիւն զարմից կամ որդւոց թագաւորահօրն կոտտանդեայ. եւ հարկ է համարել յառաջին ամս թագաւորութեան որդւոյ իւրոյ Լէթմոյ քերալ, մինչեւ էին նորա պլ որդիք, կամ թէ կոտեք էին յոյժ տիգը, եւն». Բարեբախտաբար, այդ բազմաթիւ թուականը չի պակսիր, եւ, ինչպէս իմ ընթերցող ծիս վերեւ կ'երեւայ, շատ որոշ եւ ընթեռնիչ գրուած է, եւ է «ի թվ ող» (690 + 551 = 1241, որ՝ կ'երեւայ՝ լիբնպեր է ի Լ. Ս. Սիպիլեանի հեռագրիսակ զնոսութեանէն:

Վերոյդրեալ թուականը կու գայ կարեւոր պակաս մը լինելու «ի պէտս պատմութեան, առ ի ստուգութիւն զարմից կամ որդւոց թագաւորահօրն կոտտանդեայ»: Արձանագրութիւն կը յիշատակէ կոտտանդեայ արքայահօր հինգ արու զաւակներ՝ Լէթմոն (Թագաւոր), Բարեւ (արքեպիս), Սմբատ (սպարապետ), Օշն (պայլ) եւ Լեւոն (իշխանաց իշխան), որոնց տարեգրութեան կարգը պահպանուած չէ, ալ առաւելապէս, յիշատակուած են բարիք եւ պատուոյ աստիճանակարգով: Ձանաղան յիշատակարաններ կը յայտնեն մեզ որ կոտտանդին պայլ արքան երկարակեաց (արրահա մեան ծերունի) նոյնքան եւ բազմորդի եղած է, եւ վերոյիշատակեալ հինգէն զաւանցած է նաեւ (երկրորդ կնոջմէն) ուրիշ չորս արու զաւակներ՝ Թալմեմեմ Եպիսկոպ, մկրտութեան անունով՝ Պաշալի, Սիր Լիլիս, Վասիլ եւ Կոստանդին, որոնց յիշատակութիւնը չ'ընդհատուի վերի արձանագրութիւնը, ըստ որում, ինչպէս ի դէպ է մակաբերել, կոտտանդին արքայահօր մինչեւ 1241 թուականը զեւ վերամուսնացած չէր, եւ կամ իր վերջին չորս զաւակներ տակաւին մանուկ հասակի մէջ էին, ինչպէս կ'ենթադրէ եւ Լ. Ալիշան:

Սմբատ սպարապետի 718 (= 1269) թուին ճաշոցի մը մէջ գրած երկար մէկ ոտանաւոր յիշատակարանին 3 վերջին տողերն ի մէջ այլոց կը ծանօթացնեն մեզ իր յօր եւ կոտտանդեայ արքայահօր կնոջ անունը՝ Տաւա Վիթի, որմէ ծնած են նա.

1 Սեւան 75-76:

2 Սեւան 71-73:

խայրէաւ Հինդ որդիք եւ այլ երեք գտտերք՝ Մարգարեա, Ստեփանիան եւ Մարիամ³։ Կոստանդնի վերջին որդիներն Յովհաննէս եպիսկօնքդէնքը կը կոչէ Տամաշայր եղբայր արքային Հեթմայ (Ա.) եւ իր մայրը՝ Պեդրդիւն, ինչ որ կը հաստատէ թէ Կոստանդնայ առաջին կինը՝ Յամա Ղիծի մեռած³, եւ արքայաշայրը կրկին ամուսնացած է Պեդրդիւնի հետ, ըստին ազնուականուհի մը թերեւս^(*)։

Կը քննայ սակայն դիտանալ թէ էր վերամուսնացաւ Կոստանդին պայլ, ըստ որում պատմութիւնը լուռ կը քննադատ այս, եւ ոչ ալ յիշատակարանք ստոյգ բան մը կը յայտնեն։ Ուրեմն այս հարցումին պատասխանը, գտնէ մարմարապէս, գտնելու համար պիտի գիտնէք Ս. Փրկչի տաճարի արձանագրութեան թուականին։ Գտնի որ Կոստանդին թագաւորաձոր՝ երկրորդ կնոջն ունեցած զաւկները չեն յիշուած 1241 թուին գրուած այդ արձանագրութեան մէջ, ուրեմն կը հետեւի որ աւելիա գեւ. նոր վերամուսնացած էր նոյն թուին եւ դեռ անգամայն էր, կամ արդէն վերամուսնացած էր եւ իր զաւկները ճանաչէ հասակի մէջ էին։ Երկրորդ վերածննդ աւելի հաւանելի է անոր համար որ Կոստանդին երկրորդ ամուսնութենէն ծնած Սիր Լիկոս որդին (Պեդրդիւնի աղջիկներ թերեւս), կ'ըսէ Հ. Սելիան³ չեմ գիտեր ուրիշ քաղցով, 1256ին Տայր էր արդէն «երեք գտտերաց եւ պատանեկի

3 Մ. իր կրկն անունները, Հ. Սելիանի հաստատեց հակառակ, այնքան որոշ չէն կարգացողը արձանագրութեան մէջ, եւ անոնց այս կերպը ընթերցումը տարակուսական է ըստ իս, ամուսնաց թէ ոչ մի յիշատակարան եւ այլ պատմական վաւերագիր, եթէ չեմ սխալիք, ծանոթացած են մեզ Կոստանդին այս երկու գտտերց անունները։

3 Արձանագրութեան մէջ այս անունը չէ յիշուած, այլ միայն գրուած է «Իսկ զի որդին ամուսնորութեան պայլին յիպրոսի որ է տէր Պեդրդիւնի եւ Յովսէփի», որմ յայտնի է որ խօսքը Մարիամ մասին է, ուրիշ անունով Կեանք Սիր կամ Կալա Մարի, կոչեցնալն Գուսեղէս Զափու, այսինքն կոմսուհի Յովսէփի. որ 1263ին է Լամբրուն վերածնած եւ թաղուած է ի Սկեպտոյ վանք։

3 Զաւրցի մէջ գրուած ոտանաւոր յիշատակարանին վերջին տողերուն մէջ, Սմբատ սպարապետ սասպէս կը յիշատակէ իր մայրը։

«Տրուպ եւ անգղջ մեղաւորի

Սմբատայ Գուսեղաստապիւն.

Հար իմոյ Կոստանդին

Եւ մար իմոյ Յամա Ղիծի,

Եղբորց եւ քերց նաեւ աղիւն».

Այս յիշատակարանը գրուած է «Թեմութի հարդր տասնիւթիւն» (718+551=1269), երբ արդէն ոչ միայն իր մայրը Յամա Ղիծի, այլ եւ իր Տայրը Կոստանդին վախճանած էին։ Սմբատ ին յիշեր սակայն իր խորթ մայրը Պեդրդիւն, որ թերեւս էր կենդանութեան եր գեւ. այն ժամանակ։

միայ՝ Սիր Լեւոն¹, Ենթադրելով որ Սիր Լիկոս 1256ին առնուապէս 20 տարեկան եղած է՝ արդէն չորս զաւկի տէր եղած ըլլալու համար, ուրեմն այս Ինքն ամուսնագրութեան թուականէն 5 տարի առաջ, զիցուց 6—7 տարի առաջ, Հետեւաբար, Կոստանդին աւագ պարոնին վերամուսնութեան թուականը, հաւանաբար, կ'իջնայ 1232—1234 թուականներուն, եւ անոր վերջին զաւկներուն ալ՝ վերի արձանագրին մէջ անյիշատակ ծնացած ըլլալու պարագայն ալ վերագրելի է անոնց անշտափահաս եւ հետեւաբար առանց բարձի եւ պաշտօնի ըլլալուն։

ՄԱՐԿԱՐԿ ԹԵՂԼԻ

ՄԱՅՆՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ORELLI K. v., Allgemeine Religionsgeschichte, 2. Auflage, II. Band. A. Marcus' & Webers Verlag, Bonn 1912.

Թերթիս նախորդ տարուան Ապրիլ թուին մէջ խօսած էինք արդէն Օրէլլիի Կրօններու պատմութեան մասին, բայց այն ժամանակ առաջին հատորը միայն ձեռքի տակ ունենալով Հեղինակին վերջնական եզրակացութեան վրայ չէինք կրնար գաղափար մը տալ, որ սակայն հետաքրքրական կէտն էր մերի համար։ Առաջիկայ երկրորդ հատորին բովանդակութիւնն ալ հոն արդէն յիշած ըլլալով՝ կ'ուզենք այս անգամ Օրէլլիի գործքին ներքին արժէքը ներկայացնել։

Կրօններու խուզարկութեամբ, կ'ըսէ (Բ. հտ. էջ 455) կը գտնենք, որ կրօնը մարդկութեան մէջ այնպէս ընդ հանուէր երեւոյթման է, ինչպէս լեզուն։ Այս իրողութեան մեղմ յառաջ հարցասեր մտքեր արդէն ուշադիր եղած են. «Չկայ ազգ մը, ըլլայ այն ամենալայրնին, կ'ըսէ Կրիկերն, որ աստուածութեան մասին ծանօթութիւն մը չունենայ, Թէեւ շատ ազգեր սխալ գաղափար ունեցած են աստուածներու մասին, սակայն ամենն ալ կը հաւատան աստուած եղէն օրութեան եւ աստուած եղէն Բնութեան մը, եւ այն ոչ թէ ուրիշին թեւադրութեամբ, այլ իրենք իրենցմէ։ Արդ ինչ բանի մէջ որ ազգերն այդպիսի ընդհանուր համաձայնութիւն ունին» իբր բնական օրէնք նկատուելու է³։

1 Սեւեռն, 76։